

प्रकरण - III

**व्यवहारांचे लेखापरीक्षण:
शासकीय विभाग**

प्रकरण III

व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: शासकीय विभाग

शासकीय विभागांच्या व्यवहारांच्या लेखापरीक्षणात संसाधनांच्या व्यवस्थापनातील कमतरता आणि नियमितता, औचित्य व मितव्ययता यांच्या निकषांचे अनुपालन करण्यातील अपयशाची उदाहरणे सविस्तरपणे खाली निदर्शनास आणली आहेत:

पर्यावरण व हवामान बदल विभाग

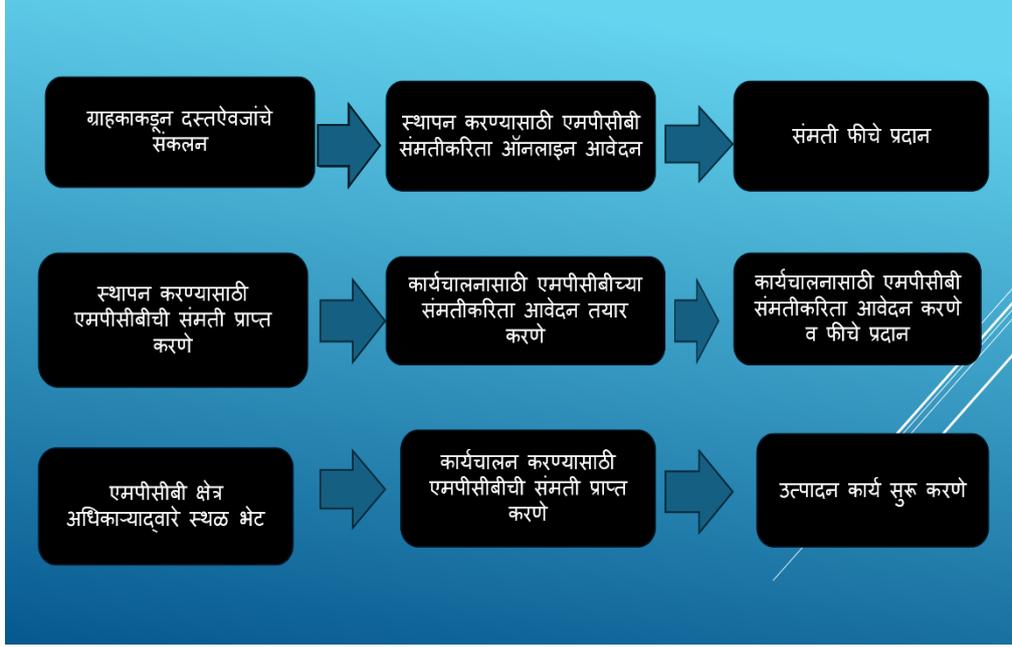
3.1 महाराष्ट्रात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे व कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटींच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची एमपीसीबीची भूमिका यावरील विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण

3.1.1 प्रस्तावना

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (एमपीसीबी) महाराष्ट्र राज्यात जल (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, 1974 (जल अधिनियम) यासह विविध पर्यावरणीय कायदे लागू करते. प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे किंवा कमी करणे यासाठी, एमपीसीबी पर्यावरणीय अनुपालनाची आणि जल प्रदूषण रोखण्याची खात्री करून एका संरचित संमती यंत्रणेद्वारे औद्योगिक कामकाजाचे नियमन करते.

जल अधिनियमाच्या कलम 25 नुसार, सर्व उद्योग जे मलप्रवाह किंवा औद्योगिक सांडपाणी कोणत्याही प्रवाहात अथवा जमिनीवर सोडण्याची शक्यता आहे, त्यांनी कोणताही उद्योग सुरू करण्यापूर्वी स्थापन करण्यासाठी, चालविण्यासाठी आणि विद्यमान उद्योगात विस्तार किंवा भर घालण्यापूर्वी विस्तारासाठी संमती घेणे आवश्यक आहे. उद्योगांना संमती दस्तऐवजात विहित केलेल्या संमती अटींचे अनुपालन करणे आवश्यक आहे. उद्योगांनी संमती अटींचे अनुपालन न केल्यास उद्योगांना नोटीस जारी करण्याचा, बँक हमी जप्त करण्याचा आणि उद्योग बंद करण्याचे निर्देश देण्याचा अधिकार एमपीसीबीला आहे. पुढे, विद्यमान संमतीची मुदत संपण्यापूर्वी उद्योगाने नूतनीकरणासाठी संमती मिळवणे आवश्यक आहे. अशाप्रकारे, प्रदूषणाबाबत देखरेख ठेवण्यासाठी आणि प्रतिबंधात्मक कारवाई करण्यासाठी एमपीसीबी जबाबदार आहे. संमती व्यवस्थापनाची प्रक्रिया खालील आकृती 1 मध्ये दर्शविली आहे:

तक्ता 1: संमती व्यवस्थापनाची ओघ आकृती

मार्च 2023 पर्यंत, महाराष्ट्रात 1,19,930 उद्योग होते. मोठ्या उद्योगांकडून निर्माण होणाऱ्या औद्योगिक सांडपाण्यावर त्यांच्या स्वतःच्या सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्राद्वारे (ईटीपी) प्रक्रिया केली जाते तर कमी प्रमाणात सांडपाणी निर्माण करणाऱ्या लहान उद्योगांकडून सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्राद्वारे (सीईटीपी) प्रक्रिया केली जाते. उद्योग व स्थानिक संस्था प्रदूषण कमी करण्यासाठी स्वीकारार्ह पर्यावरणीय मानकांमध्ये काम करतात याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबी संमती व्यवस्थापनाद्वारे नियामक म्हणून महत्त्वाची भूमिका बजावते. उद्योगांना त्यांच्या कामकाजाच्या विविध टप्प्यांवर संमती घेणे बंधनकारक करून, एमपीसीबी हे सुनिश्चित करते की औद्योगिक प्रकल्प सुरु झाल्यापासून त्यांचे कामकाज सुरु होईपर्यंत पर्यावरणीय सुरक्षा उपाय पाळले जातात.

लेखापरीक्षणात जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण करणे आणि कमी करणे यासाठी संमती जारी करण्याची आणि संमती अटीच्या अनुपालनावर देखरेख ठेवण्याची एमपीसीबीची भूमिका तपासली गेली.

3.1.2 संघटनात्मक संरचना

एमपीसीबी ही एक स्वायत्त संस्था आहे जी पर्यावरण व हवामान बदल विभाग (डीईसीसी), महाराष्ट्र शासन यांना मदत करते. एमपीसीबी प्रत्येकी एक प्रादेशिक अधिकारी (आरओ) यांच्या नेतृत्वाखाली असलेली 12 प्रादेशिक कार्यालये आणि क्षेत्रीय भेटी देण्यासाठी 147 क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांसह (एफओ) 43 उप-प्रादेशिक कार्यालये (एसआरओ) यांद्वारे घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करते.

एमपीसीबीकडे एक केंद्रीय प्रयोगशाळा आणि सात प्रादेशिक प्रयोगशाळा आहेत, ज्यामध्ये एमपीसीबीच्या क्षेत्रीय कार्यालयांद्वारे पाण्याच्या चाचणीसाठी नमुने पाठविले जातात.

3.1.3 एमपीसीबीची भूमिका

एमपीसीबीला प्रदूषण नियंत्रण क्रियाकलापांची देखरेख ठेवण्याची विविध कर्तव्ये सोपवण्यात आली आहेत जसे की:

- पर्यावरण, वन व हवामान बदल मंत्रालय (एमओईएफ अँड सीसी), केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (सीपीसीबी), एमपीसीबी आणि राष्ट्रीय हरित न्यायाधिकरण (एनजीटी) यांनी जारी केलेल्या निर्देशांचा समावेश करून उद्योग स्थापित करणे/चालविणे यासाठी संमती जारी करणे, संमतीचे नूतनीकरण करणे.
- संमतीच्या अटी, मार्गदर्शक तत्त्वे/सूचना इत्यादींचे अनुपालन सुनिश्चित करणे.
- पृष्ठभागावरील पाणी, भूजल, औद्योगिक सांडपाण्याचे नमुने गोळा करणे आणि चाचणी करणे.
- पर्यावरणीय मानकांचे अनुपालन करण्यात कसुरवार ठरणाऱ्या उद्योगांना चेतावणी सूचना जारी करणे, बँक हमी जप्त करणे, पर्यावरणीय नुकसानभरपाई आकारणे, बंद करण्याची नोटिस देणे, यासाठी निर्देश जारी करणे
- प्रदूषणाशी संबंधित मुद्द्यांवर राज्य शासनाला सल्लागार संस्था म्हणून काम करणे.
- विविध प्रकारच्या प्रदूषकांची माहिती गोळा करणे.

3.1.4 लेखापरीक्षण उद्दिष्टे

विशिष्ट विषय आधारित अनुपालन लेखापरीक्षण हे मूल्यांकन करण्यासाठी केले गेले की संमती अटींचे अनुपालन करण्यावर देखरेख सुनिश्चित करण्यासाठी प्रभावी यंत्रणा अस्तित्वात होती की नाही.

3.1.5 लेखापरीक्षण निकष

लेखापरीक्षण निष्कर्ष खालील निकषांनुसार स्थिरचिन्हीत केले गेले.

- (i) जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, 1974
- (ii) एनजीटी, केंद्र / राज्य शासन, सीपीसीबी/ एमपीसीबी आणि इतर यंत्रणांनी वेळोवेळी जारी केलेल्या सूचना/ परिपत्रके/ आदेश/ निर्णय/ अधिसूचना/ मार्गदर्शक तत्वे
- (iii) एमपीसीबीने जारी केलेले अंमलबजावणी धोरण (फेब्रुवारी 2016).

3.1.6 लेखापरीक्षणाची व्याप्ती, कार्यपद्धती आणि नमुना

2017 ते 2022 या कालावधीचा एसएससीए जून पासून नोव्हेंबर 2022 पर्यंत करण्यात आले. विभागाच्या उत्तरांच्या आधारावर माहिती मार्च 2023 पर्यंत अद्ययावत करण्यात आली.

जून 2022 मध्ये प्रधान सचिव, डीईसीसी, महाराष्ट्र (पीएस, डीईसीसी) यांच्या सोबत एक प्रवेश बैठक आयोजित करण्यात आली होती ज्यामध्ये लेखापरीक्षणाची उद्दिष्टे, व्याप्ती, निकष आणि निवडलेले नमुने यावर चर्चा करण्यात आली. लेखापरीक्षण कार्यपद्धतीमध्ये अभिलेख्यांची तपासणी, लेखापरीक्षण युनिट्सच्या कर्मचाऱ्यांशी संवाद, एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत निवडलेल्या ठिकाणांना संयुक्त भेटी देणे यांचा समावेश होता.

पीएस, डीईसीसी आणि एमपीसीबीच्या मुख्य कार्यालयात लेखापरीक्षण तपासणी करण्यात आली. पुढे, आयडिया सॉफ्टवेअरद्वारे यादृच्छिक नमुन्याद्वारे 12 पैकी सहा¹ आरओ निवडण्यात आले आणि या सहा आरओ अंतर्गत येणारे सर्व 24 एसआरओ समाविष्ट करण्यात आले. सविस्तर तपासणीसाठी, संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीद्वारे संमती अटींच्या अनुपालनाचे मूल्यांकन करण्यासाठी विविध प्रकारच्या प्रदूषण करणाऱ्या उद्योगांमधील² 158 उद्योगांची स्थळ भेटीसाठी (जुलै ते नोव्हेंबर 2022) निवड करण्यात आली. 158 नमुना घेतलेल्या उद्योगांपैकी 10 मध्ये संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान एमपीसीबी अधिकाऱ्यांनी पाण्याचे नमुने देखील गोळा केले.

मे 2023 मध्ये एक निर्गमन बैठक आयोजित करण्यात आली होती, ज्यामध्ये पीएस, डीईसीसीसोबत लेखापरीक्षण निरीक्षणांवर चर्चा करण्यात आली आणि

¹ अमरावती, औरंगाबाद, कल्याण, नाशिक, नवी मुंबई आणि पुणे.

² साखर, कागद, रसायन, पायाभूत सुविधा प्रकल्प, कत्तलखाने, बॅटरी पुनर्वापर उद्योग, रेडी-मिक्स काँक्रीट प्लांट, रुग्णालये, रेल्वे स्थानके, हॉटेल्स इ.

शासनाच्या उत्तरांचा (ऑगस्ट 2023 व फेब्रुवारी 2025) लेखापरीक्षण अहवालात योग्यरित्या समावेश करण्यात आला आहे.

3.1.7 लेखापरीक्षण निष्कर्ष

3.1.7.1 संमती जारी करण्यात विलंब

जल अधिनियमांतर्गत, संमती देण्यासाठी अर्ज केल्याच्या तारखेपासून 120 दिवसांचा वैधानिक कालावधी होता. व्यवसाय सुलभतेच्या धोरणानुसार, एमपीसीबीकडून संमती मिळविण्यासाठी नवीन उद्योगांना महाराष्ट्र उद्योग, व्यापार आणि गुंतवणूक सुविधा कक्ष (मैत्री) मध्ये नोंदणी करावी लागते. संमती देणे विचारात घेण्यासाठी मैत्री (गुंतवणूक सुविधा कक्ष) येथील "एकल खिडकी" प्रणालीच्या योजनेत एमपीसीबी सामील झाले होते. एमपीसीबीने त्यांच्या अंमलबजावणी धोरणाद्वारे (फेब्रुवारी 2016) संमती देण्याचा कालावधी 120 दिवसांवरून 60 दिवसांनी कमी केला जो यापूर्वी प्रचलित होता.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की एमपीसीबीने 2017 ते 2022 दरम्यान अर्ज केल्याच्या तारखेपासून 60 दिवसांचा वैधानिक कालावधी समाप्त झाल्यानंतर 16,424 पैकी 8273 (50 टक्के) संमती पत्रे जारी केली.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की मनुष्यबळाची कमतरता, कामाचा भार, अपूर्ण अर्ज इत्यादींमुळे विलंब झाला. पुढे असेही सांगितले की दस्तऐवजांच्या अभावामुळे आणि उद्योगांद्वारा संमती शुल्काच्या प्रेषनाची पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी संमती अर्ज प्रलंबित ठेवण्यात आले होते.

व्यवसाय सुलभतेच्या हितासाठी संमती मिळाल्यानंतर उद्योगांना वेळेत त्यांचे कामकाज सुरू करण्यास मदत करण्यासाठी विहित कालावधीत संमती देणे आवश्यक असल्याने उत्तर मान्य नाही.

3.1.7.2 संमतीशिवाय कार्यरत असलेले उद्योग

जल अधिनियमाच्या कलम 25 नुसार, सर्व उद्योगांना स्थापनेसाठी आणि कार्यान्वित होण्यासाठी संमती घेणे आवश्यक आहे जेव्हाकी कलम 44 उल्लंघन केल्यास दंडासह एक वर्ष व सहा महिन्यांपेक्षा कमी नसलेल्या कारावासाची शिक्षा जी सहा वर्षांपर्यंत वाढवता येऊ शकणारी विहित करते.

लेखापरीक्षणाने पर्यटन विभाग, स्थानिक संस्था इत्यादींसह विविध विभागांकडून माहिती गोळा केली आणि त्यांची तुलना एमपीसीबीच्या डेटाशी हे तपासण्यासाठी केली की जेणेकरून हे उद्योग संमती व्यवस्थेतर्गत होते की नाही. लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की सहा चाचणी केलेल्या आरओच्या

अधिकारक्षेत्रात येणारे 1,367 हॉटेल्स³ एमपीसीबीकडून संमती न घेता कार्यरत होते. पुढे, परिशिष्ट 3.1.1 मध्ये दर्शविल्यानुसार संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान लक्षात आल्याप्रमाणे अतिरिक्त 40 उद्योग संमतीशिवाय कार्यरत होते.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 21 उद्योगांनी संमती मिळवून किंवा अर्ज करून अनुपालन केले आहे, अनुपालन न करणाऱ्या 15 उद्योगांवर कारवाई सुरू होती आणि 4 उद्योग बंद करण्यात आले.

जल अधिनियमांतर्गत आवश्यकतेनुसार सर्व उद्योगांचा समावेश सुनिश्चित करण्यासाठी एमपीसीबीला त्यांच्या अधिकारक्षेत्रात कार्यरत असलेल्या विविध उद्योगांची माहिती मिळविण्यासाठी एक यंत्रणा विकसित करण्याची आवश्यकता आहे.

3.1.8 संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी यंत्रणा

नियमित क्षेत्रीय भेटी आणि ऑनलाइन निरंतर सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) द्वारे ऑनलाइन देखरेखीद्वारे संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करणे एमपीसीबीला आवश्यक आहे. एमपीसीबीने जारी केलेल्या परिपत्रकानुसार (सप्टेंबर 2011), उद्योगांना जारी केलेल्या संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी एमपीसीबीच्या एफओंनी भेट देणे आवश्यक होते. तसेच, 29 ऑगस्ट 2017 च्या शासकीय निर्णयानुसार, एमपीसीबी अधिकाऱ्यांद्वारा संमती अटींचे अनुपालन तपासण्यासाठी, अति प्रदूषण करणाऱ्या उद्योगांना व सीईटीपींना मासिक आणि इतर उद्योगांना त्यांच्या प्रदूषण क्षमतेनुसार तिमाही, सहामाही आणि वार्षिक भेट देणे आवश्यक होते. त्याचप्रमाणे, एप्रिल 2016 च्या एमपीसीबी परिपत्रकानुसार, सर्व अति प्रदूषण करणाऱ्या उद्योगांना आणि सीईटीपींना ऑनलाइन निरंतर सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) स्थापित करणे आणि उद्योगांच्या ऑनलाइन देखरेखीसाठी ते एमपीसीबी सर्व्हरशी जोडणे आवश्यक होते. सीपीसीबीच्या संमती/मार्गदर्शक तत्वांच्या अटीनुसार ते मापदंडांच्या निर्धारित मानकांची पूर्तता करतात की नाही हे पडताळण्यासाठी एमपीसीबी अधिकाऱ्यांनी औद्योगिक सांडपाण्याचे नमुने गोळा करणे आणि त्यांच्या प्रयोगशाळांमध्ये तपासणे देखील आवश्यक होते.

³ आरओ-निहाय हॉटेल्स: अमरावती (88), औरंगाबाद (324), कल्याण (43), नाशिक (801), नवी मुंबई (2) आणि पुणे (109)

3.1.8.1 उद्योगांवर देखरेख

ऑगस्ट 2017 च्या शासन निर्णयानुसार उद्योगांना भेटींची वारंवारता खालील तपशीलानुसार विहित करण्यात आली होती:

कालावधी	उद्योग प्रकार
मासिक	अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योग, सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (सीईटीपी) इ.
त्रैमासिक	लाल (मध्यम दर्ज्याचे उद्योग), नारिंगी (मोठ्या दर्ज्याचे उद्योग).
अर्धवार्षिक	लाल (लघु दर्ज्याचे उद्योग), नारिंगी (मध्यम दर्ज्याचे उद्योग)
वार्षिक	नारिंगी (लघु दर्ज्याचे उद्योग), हॉटेल्स

शासनाने जोखीम-आधारित तपासणी साधन सुरु केले (जून 2015), जिथे संसाधने अशा उद्योगांवर केंद्रित करण्यात आली होती ज्यांचा जनतेला जास्त धोका असतो. जोखीम-आधारित तपासणी साधनाचा उद्देश प्रत्येक उद्योगाच्या भेटींच्या वारंवारतेचे प्राधान्यक्रम व निर्धारण करणे आणि त्याच महिन्यात त्याच उद्योग/स्थळाची पुनरावृत्ती होणार नाही याची खात्री करणे हे होते. शासकीय अनुदेशांमध्ये प्रत्येक एफओला दरमहा 20 उद्योग सोपविणे, एका आड दुसऱ्या कामकाजाच्या दिवशी एफओना उद्योग सोपविणे आणि निकषांनुसार उद्योगांना प्राधान्य देणे हे नमूद केले होते.

पुढे, एमपीसीबी यादृच्छिक जोखीम आधारित तपासणी आणि नमूना पद्धती (आरआरबीआयएस) (जून 2015) नुसार, अधिकाऱ्यांनी त्यांच्या स्वतःच्या अधिकारक्षेत्रात 75 टक्के भेटी करायच्या होत्या आणि उर्वरित 25 टक्के भेटी इतर प्रादेशिक अधिकाऱ्यांनी करायच्या होत्या.

2017-23 दरम्यान नियोजित आणि पूर्ण झालेल्या क्षेत्र भेटींच्या डेटावरून लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की तक्ता-1 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे नियोजित भेटींच्या तुलनेत प्रत्यक्षात केलेल्या भेटींच्या संख्येत 53.50 टक्के ते 68.35 टक्के या दरम्यान कमतरता होती.

तक्ता 1: उद्योगांच्या देखरेखीसाठी प्रणाली

वर्ष	नियोजित भेटी	दिलेल्या प्रत्यक्ष भेटी	नियोजित भेटींच्या तुलनेत प्रत्यक्ष भेटीमधील कमतरता	नियोजित भेटींच्या तुलनेत प्रत्यक्ष भेटीमधील कमतरतेची टक्केवारी
2017-18	29845	11624	18221	61.05
2018-19	31449	14624	16825	53.50
2019-20	32620	14919	17701	54.26
2020-21	15291	4839	10452	68.35
2021-22	38509	13082	25427	66.03
2022-23	40619	15069	25550	62.90
एकूण	188336	74163	114176	61.02

स्रोत: एमपीसीबीने दिलेली माहिती

त्याचप्रमाणे, परिच्छेद क्रमांक 3.1.9.1 ते 3.1.9.3 मध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे, साखर, कागद आणि औषध उद्योगांसारख्या अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांच्या भेटींमध्ये 58 ते 84 टक्क्यांच्या दरम्यान मोठी कमतरता असल्याचे निदर्शनास आले.

क्षेत्रीय भेटींच्या आरओनिहाय विश्लेषणातून असे दिसून आले की औरंगाबाद वगळता, कोणताही आरओ नियोजित भेटींपैकी 50 टक्के भेटी देखील देऊ शकला नाही. विशेषतः, आरओ, मुंबई जिथे आठ एफओ होते आणि ते नियोजित भेटींपैकी फक्त 29.36 टक्के भेटी करू शकले, जे सर्व आरओमध्ये सर्वात कमी होते आणि चंद्रपूरमध्ये फक्त एका एफओने 37 टक्के भेटी दिल्या.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की इतर प्रादेशिक अधिकाऱ्यांनी कोणत्याही भेटी दिल्या नाहीत, आरआरबीआयएसचे अनुपालन केले नाही.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की, उद्योगांच्या देखरेखीमध्ये कमतरता ही एनजीटी प्रकरणे, कायदेशीर कारवाई, तक्रारी, तपास इत्यादी इतर कामांमध्ये मंडळाच्या अधिकाऱ्यांच्या व्यस्ततेमुळे होती आणि उद्योगांच्या देखरेखीसाठी खूप कमी वेळ शिल्लक होता.

उत्तर सूचित करते की उद्योगांवर अपुरी देखरेख असल्याने संमती अटींचे अनुपालन प्रभावित होत आहे, जे एमपीसीबीचे एक महत्त्वाचे कार्य आहे.

3.1.8.2 अपुऱ्या मनुष्यबळामुळे कमी देखरेख

संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी, संयुक्त दक्षता नमुने गोळा करण्यासाठी आणि अधिकारक्षेत्रातील उद्योगांचे निरीक्षण करण्यासाठी एफओ जबाबदार होते. एफओ पदामधील रिक्त पदांचे वर्षवार विभाजन खालील तक्ता-2 मधील तपशीलानुसार आहे:

तक्ता 2: कार्यरत पदांची स्थिती

वर्ष	मंजूर पदे	कार्यरत पदे	रिक्त पदे
2017-18	204	168	36
2018-19	204	161	43
2019-20	204	161	43
2020-21	204	160	44
2021-22	204	151	53
2022-23	204	147	57

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की एफओच्या रिक्त जागा 2017-18 मधील 36 वरून वाढून 2022-23 मध्ये 57 झाल्या जेव्हाकी कार्यरत पदांची संख्या 2017-18 मधील 168 वरून कमी होऊन 2022-23 मध्ये 147 झाली.

उद्योगांची संख्या 2017-18 मधील 89,738 वरून वाढून 2022-23 मध्ये 1,19,930 झाली, तथापि, एफओची संख्या 2017-18 मधील 168 वरून कमी होऊन 2022-23 मध्ये 147 झाली. अशाप्रकारे, एफओद्वारे क्षेत्र भेटींद्वारे उद्योगांचे निरीक्षण करण्यावरही लक्षणीय परिणाम झाला. विद्यमान उद्योगांच्या विहित नमुन्याच्या मानकांवर⁴ आणि एमपीसीबीने केलेल्या तपासणीच्या वारंवारतेच्या आधारावर, वर्ष 2022 मध्ये एफओची किमान आवश्यकता 329 होती. तथापि, मार्च 2023 पर्यंत एफओची मंजूर संख्या 204 होती आणि कार्यरत पदे फक्त 147 होती. अनुपालन शर्तीचे निरीक्षण ज्यामध्ये कमतरता होत्या त्या क्षेत्रीय भेटींद्वारे सुनिश्चित केल्या जाऊ शकतात ज्याची परिच्छेद 3.1.9.1 ते 3.1.9.6 मध्ये चर्चा केल्यानुसार संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान अनुपालन न करणे निदर्शनास आले.

एमपीसीबीने कर्मचारी संख्येत सुधारणा करण्याचा प्रस्ताव डीईसीसी, महाराष्ट्र शासनाकडे पाठवला होता (जानेवारी 2019), परंतु तो मंजूर केला नाही (जानेवारी 2025). एफओ पदांव्यतिरिक्त, 2017-23 दरम्यान प्रादेशिक अधिकारी, उपप्रादेशिक अधिकारी आणि क्षेत्र निरीक्षकांच्या पदांमध्ये रिक्त जागा होत्या.

पुढे, लेखापरीक्षणात समाविष्ट असलेल्या पाच वर्षांच्या कालावधीत वरिष्ठ विधी अधिकारी, सहाय्यक विधी अधिकारी, वरिष्ठ प्रशासकीय अधिकारी, उपअभियंता ही महत्त्वाची पदे रिक्त होती. अशाप्रकारे, कर्मचाऱ्यांच्या कमतरतेमुळे प्रदूषण नियंत्रणाच्या कामाच्या देखरेखीवर विपरीत परिणाम झाला.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की कर्मचाऱ्यांच्या भरतीची प्रक्रिया सुरू होती.

3.1.9 उद्योगांकडून संमती अटी/ एमओईएफ/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांचे अनुपालन

संमती अटी आणि एमओईएफ/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वे/अनुदेश यांच्या अनुपालनाची स्थिती तपासण्यासाठी 158 निवडक उद्योगांची प्रत्यक्ष पडताळणी एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत करण्यात आली. पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे हे निदर्शनास आले की एमपीसीबीला उद्योगांकडून अटीचे अनुपालन सुनिश्चित करता येऊ शकले नाही.

⁴ उद्योग, ऊर्जा आणि कामगार विभाग, महाराष्ट्रने ऑगस्ट 2017 मध्ये जारी केलेल्या शा. नि.नुसार, उद्योगांच्या वर्गीकरणाच्या आधारावर उद्योगांच्या भेटीची वारंवारता निश्चित केली जाते.

3.1.9.1 साखर/मद्यार्क उद्योग

साखर/मद्यार्क उद्योग हे अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांच्या श्रेणीत येतात. एमओईएफ अँड सीसीने (जानेवारी 2016) विविध प्रदूषण नियंत्रण उपक्रम विहित करून जसे की गाळप हंगाम सुरु होण्याच्या एक महिना आधी ईटीपी स्थिर करणे, ईटीपीवर फ्लो मीटर बसवणे इत्यादीसाठी मार्गदर्शक तत्वे जारी केली होती जे एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमतीच्या अटींमध्ये समाविष्ट होते. पुढे, संमती अटी/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांमध्ये उद्योगांना इतर प्रदूषण नियंत्रण उपक्रमांचे जसे की मापदंडांच्या निर्धारित मानकांचे⁵ अनुपालन करून प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाणी सोडणे आणि ओसीईएमएस बसवणे इत्यादींचे अनुपालन करण्याचे निर्देश दिले होते.

संमती अटी/मार्गदर्शक तत्वांचे अनुपालन तपासण्यासाठी 184 पैकी 21 साखर उद्योगांची प्रत्यक्ष पडताळणी लेखापरीक्षणात करण्यात आली आणि खालील तक्ता 3 मध्ये दिल्याप्रमाणे त्या अटींचे अनुपालन न झाल्याचे निदर्शनास आले.

तक्ता 3: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमती अटी/सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वे	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
उद्योग हे प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्यावर पुनप्रक्रिया करून पुनर्वापर करेल. कोणत्याही परिस्थितीत प्रक्रिया केलेले किंवा प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी थेट किंवा अप्रत्यक्षपणे कारखान्याच्या परिसरातून बाहेर पडू देऊ नये.	प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी जमिनीवर किंवा थेट जलस्रोतांमध्ये सोडल्याने पृष्ठभाग/भूजल दूषित झाले.	12
सीपीसीबी ओसीईएमएस बसविणे विहित करते.	ओसीईएमएस बसवले नव्हते	15
	ज्या निर्गममार्गामधून सांडपाणी सोडले जात होते त्या ठिकाणी ओसीईएमएस सेन्सर बसवले नव्हते	8
औद्योगिक सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी उद्योगांनी प्राथमिक, दुय्यम, तृतीयक अशा संरचना क्षमतेचे सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (ईटीपी) प्रदान करावे.	ईटीपी एकतर कार्यरत नव्हते किंवा तृतीयक प्रक्रिया युनिट प्रदान केले नव्हते.	13

⁵ pH-5.5 ते 8.5; एकूण तरंगणारे घन पदार्थ - जमिनीवर विल्हेवाट लावण्यासाठी 100 मिगॅ/लि, पृष्ठभागावरील पाण्यात विल्हेवाट लावण्यासाठी 30 मिगॅ/लि; बीओडी-30 मिगॅ/लि; तेल व ग्रीस -10 मिगॅ/लि, एकूण विरघळलेले घन पदार्थ -2100 मिगॅ/लि

साखर उद्योगांकडून होणारे सांडपाण्याचे थेट विसर्ग खालील छायाचित्रांमध्ये पाहता येईल:

	
छायाचित्र 1: मेसर्स जरंडेश्वर शुगर मिल्स प्रायव्हेट लिमिटेड, चिमणगाव, सातारा द्वारा जलाशयात सोडले जाणारे सांडपाणी (18.11.2022)	छायाचित्र 2: मेसर्स शरयु ऍग्री इंज. लि. कापशी, फलटण, सातारा येथे प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी तलाव (12.11.2022)
	
छायाचित्रे 3 आणि 4: मेसर्स मुक्तेश्वर शुगर मिल्स लिमिटेड, औरंगाबाद (22.11.2022) आणि मे. अगस्ती सहकार साखर कारखाना लिमिटेड, अगस्तीनगर, अकोले, अहमदनगर (18.11.2022) येथे ऊसाच्या चिपडातून वाहणारे गळलेले पाणी	

पुढे, सात साखर उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये एमपीसीबी अधिकाऱ्यांद्वारे ईटीपीच्या निर्गममार्गावर प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याचे नमुने देखील गोळा करण्यात आले आणि संमती अटीचे अनुपालन तपासण्यासाठी चाचणी केली गेली ज्यामध्ये असे नमूद केले होते की औद्योगिक सांडपाण्यांनी जैविक ऑक्सिजन मागणी (बीओडी), रासायनिक ऑक्सिजन मागणी (सीओडी), एकूण विरघळलेले घन पदार्थ (टीडीएस), तरंगणारे घन पदार्थ (एसएस) सारख्या परिमाणांच्या विशिष्ट मानकांची पूर्तता केली पाहिजे. चाचणी निकालांमधून असे दिसून आले की खालील तक्ता 4 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे विविध परिमाणासाठी निर्धारित केलेली अनुज्ञेय मर्यादा सांडपाण्यानी ओलांडली होती

तक्ता 4: अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण

परिमाण	सीपीसीबी ने विहित केल्यानुसार अनुज्ञेय मूल्य	निदर्शनास आलेला स्तर
बीओडी	100 मिग्रा/लि	105 मिग्रा/लि ते 22,000 मिग्रा/लि
सीओडी	250 मिग्रा/लि	260 मिग्रा/लि ते 66,669 मिग्रा/लि
टीडीएस	2,100 मिग्रा/लि	2,324 मिग्रा/लि ते 17,060 मिग्रा/लि
एसएस	100 मिग्रा/लि	106 मिग्रा/लि ते 2,700 मिग्रा/लि

स्रोत: एमपीसीबी प्रयोगशाळेतून प्राप्त नमुन्याचा चाचणी निकाल

अशाप्रकारे, वर चर्चा केल्याप्रमाणे विविध अटींचे अनुपालन न करणे आणि अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण दर्शविणारे चाचणी निकाल, हे दर्शवितात की हे उद्योग संमती अटींचे अनुपालन करत नव्हते.

लेखापरीक्षणामध्ये देखील निदर्शनास आले की 2017 ते 2022 दरम्यान एमपीसीबीने 184 साखर उद्योगांच्या आवश्यक भेटींच्या तुलनेत केवळ 42 टक्के (11040 भेटींपैकी 4699) क्षेत्रीय भेटी दिल्या.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 21 पैकी 13 उद्योगांनी लेखापरीक्षण निरीक्षणांचे अनुपालन केले होते, दोन उद्योग बंद करण्यात आले आणि उर्वरित सहा गैर-अनुपालन प्रकरणांवर कायदेशीर कारवाई सुरु होती.

3.1.9.2 कागद उद्योग

कागद उद्योग मोठ्या प्रमाणात सांडपाणी सोडतो, ज्यामुळे पृष्ठभागावरील पाण्यावर प्रतिकूल परिणाम होतो. उद्योगांना एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमतीमध्ये नमूद केलेल्या अटींचे अनुपालन करणे आवश्यक होते जसे की शून्य द्रव विसर्ग (झेडएलडी) साध्य करण्यासाठी योग्य प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाण्याचे पुनप्रक्रिया करणे, ओसीईएमएसची स्थापना करणे इत्यादी.

लेखापरीक्षणाने एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसह तीन कागद उद्योगांची संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी केली ज्यामध्ये तक्ता 5 मध्ये दिल्याप्रमाणे अटींचे विविध अनुपालन न केल्याचे निदर्शनास आले:

तक्ता 5: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
शून्य द्रवपदार्थ विसर्ग (झेडएलडी) साध्य करण्यासाठी थंड करणे, प्रक्रिया करणे, स्क्रबिंग करणे व मीटरिंग प्रणाली अशा विविध उद्देशांसाठी सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे, पुनप्रक्रिया करणे व पुनर्वापर करणे यासाठी ईटीपीची स्थापना करणे. आणि जमिनीवर व कारखान्याच्या बाहेर सांडपाण्याचा विसर्ग न करणे.	झेडएलडीची साध्यता न होणे आणि दूषित सांडपाणी थेट नाल्यात सोडणे.	3
ओसीईएमएसची स्थापना करणे आणि सीपीसीबी/एमपीसीबी सर्व्हरवर डेटा प्रदर्शित करण्यासाठी त्याचे योग्य कार्य सुनिश्चित करणे.	ओसीईएमएसची स्थापना न करणे	3
बीओडी 100मि.ग्रा./लि. सारख्या मानकांच्या अनुज्ञेय मर्यादेपर्यंत सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे.	अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त बीओडी	3

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
जमीन आणि कारखान्याच्या परिसरात गाळ सोडला जाणार नाही.	विरघळलेल्या एअर फ्लोटिंग मशीन/ईटीपी भोवती गाळ पसरलेला आढळला.	3

पुढे, मेसर्स नाथ पेपर अँड पल्प उद्योग लिमिटेड, वाहेगाव आणि मेसर्स लक्ष्मी पेपर इंडस्ट्री, भिवंडी खालील छायाचित्रांमध्ये दर्शविल्याप्रमाणे दूषित सांडपाणी थेट नाल्यात सोडत होते.

2017 ते 2022 या कालावधीत आवश्यक असलेल्या 61 कागद उद्योगांच्या भेटींपैकी एमपीसीबीने केवळ 16 टक्के क्षेत्रीय भेटी (3660 भेटींपैकी 598) केल्याचे लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की लेखापरीक्षणामध्ये नमूद केलेल्या तीनपैकी दोन उद्योगांनी लेखापरीक्षण निरीक्षणांचे अनुपालन केले आहे आणि अनुपालन न करणाऱ्या एका उद्योगाकडून ₹ 20 लाखांची बँक हमी जप्त करण्यात आली आहे.

3.1.9.3 औषध उद्योग

औषध उद्योग हा 17 अत्यंत प्रदूषणकारी उद्योगांपैकी एक आहे कारण औषध उत्पादक विषारी सांडपाणी⁶ सोडतात. या उद्योगांना एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमती अटीचे अनुपालन करणे आवश्यक होते जसे की औद्योगिक सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी ईटीपी स्थापन करणे आणि झेडएलडीची खात्री करून त्याचे पुनप्रक्रिया/पुनर्वापर करणे, धोकादायक कचऱ्याची योग्य विल्हेवाट लावणे आणि ओसीईएमएस बसवणे इत्यादी.

⁶ द्रव कचरा जसे बेंझिन, झाडलीन, मिथिलीन क्लोराईड, क्लोरोबेंझिन, फॉस्फेट्स, सल्फाइड्स, फेनॉलिक संयुगे, जस्त, तांबे, एकूण क्रोमियम इत्यादी.

चाचणी तपासणी केलेल्या सहा आरओमध्ये 167 पैकी 10 औषध उद्योगांमध्ये लेखापरीक्षणाने प्रत्यक्ष पडताळणी केली आणि अटीचे विविध अनुपालन न केल्याचे निदर्शनास आले (तक्ता 6).

तक्ता 6: संमती अटीचे अनुपालन न करणे

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
उपलब्ध असलेल्या मोकळ्या जमिनीच्या किमान 33% भागात हरितपट्टा निर्माण करणे	हरितपट्टा तयार केला नाही	5
धोकादायक आणि इतर कचरा नियम, 2016 मध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतुदीनुसार धोकादायक कचऱ्यावर प्रक्रिया/ पुनर्वापर/ पुनर्प्रक्रिया	धोकादायक कचरा अवैज्ञानिकरित्या पडून आहे	5
औद्योगिक सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे व शून्य द्रवपदार्थ विसर्ग साध्य करण्यासाठी प्रक्रिया केलेले सांडपाणी थंड करणे, प्रक्रियेसाठी वापरणे इत्यादी विविध उद्देशांसाठी, वापरण्यासाठी ईटीपीची स्थापना करणे.	ईटीपी प्रदान केला गेला नाही/कार्यरत नाही	4
घरगुती आणि औद्योगिक प्रक्रिया संयंत्रांच्या कार्यचालनासाठी उर्जेचा वापर दर्शविणारे स्वतंत्र पाणी/विद्युत मीटर बसवणे.	प्रवाह/ऊर्जा मीटर बसवले गेले नाही	5

तीन औषध उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये एमपीसीबी अधिकाऱ्यांमार्फत ईटीपीच्या निर्गममार्गावर नमुने गोळा करण्यात आले आणि बीओडी, सीओडी, टीडीएस, एसएस इत्यादी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याच्या विविध परिमाणांसाठी संमती अटीचे अनुपालन तपासण्यासाठी चाचणी करण्यात आली. चाचणी निकालांमधून असे दिसून आले की विविध परिमाणांसाठी साठी निर्धारित अनुज्ञेय मर्यादा सांडपाण्यानी ओलांडली होती (तक्ता 7):

तक्ता 7: अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण

परिमाण	सीपीसीबीने विहित केल्यानुसार अनुज्ञेय मूल्य	निदर्शनास आलेला स्तर
बीओडी	100 मिग्रा/लि	138 मिग्रा/लि ते 220 मिग्रा/लि
सीओडी	250 मिग्रा/लि	284 मिग्रा/लि ते 612 मिग्रा/लि
टीडीएस	2,100 मिग्रा/लि	2,650 मिग्रा/लि ते 8,910 मिग्रा/लि
एसएस	100 मिग्रा/लि	124 मिग्रा/लि ते 268 मिग्रा/लि

स्रोत: एमपीसीबी प्रयोगशाळेतून प्राप्त नमुन्याचा चाचणी निकाल

अशाप्रकारे, वर चर्चा केल्याप्रमाणे विविध अटींचे अनुपालन न करणे आणि अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त परिमाण दर्शविणारे चाचणी निकाल, हे दर्शवितात की हे उद्योग संमती अटींच्या अनुपालनाची खात्री करत नव्हते.

लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की 2017 ते 2022 दरम्यान एमपीसीबीने आवश्यक असलेल्या 167 औषध उद्योगांच्या भेटीपैकी केवळ 20 टक्के (10020 भेटीपैकी 2058) क्षेत्रीय भेटी दिल्या.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 10 पैकी नऊ उद्योगांनी अनुपालन केले आहे आणि एका उद्योगावर कायदेशीर कारवाई सुरु करण्यात येत होती.

3.1.9.4 बॅटरी पुनर्वापर उद्योग

बॅटरी पुनर्वापर उद्योगाद्वारे निर्माण होणाऱ्या शिश्यासारख्या विषारी सांडपाण्यांचे व्यापक विषारी परिणाम होतात आणि ते आरोग्यासाठी गंभीर धोके निर्माण करतात. एमओईएफ अँड सीसीने बॅटरीच्या व्यवस्थापन आणि हाताळणीबाबत एक अधिसूचना जारी केली होती (मे 2001). तसेच, मे 2010 च्या एमओईएफ अधिसूचनेनुसार, सर्व उत्पादक, आयातदार, जुळवणी करणारे व री-कंडिशनर्स यांना त्यांच्या विक्री व पुनर्खरेदीचे सहामाही विवरण एमपीसीबीला सादर करणे आवश्यक होते व वापरलेल्या बॅटऱ्या गोळा केल्या जातात व फक्त नोंदणीकृत पुनर्वापरकर्त्यांना पाठवल्या जातात आणि बॅटरी पुनर्वापर उद्योगांच्या संमतीमध्ये ते समाविष्ट केले जाते याची खात्री करणे आवश्यक होते. उद्योगांना संमतीच्या अटी जसे की धोकादायक कचऱ्याची वैज्ञानिक विल्हेवाट लावणे, जमिनीवर आणि कारखान्याच्या बाहेर आम्ल न सोडणे इत्यादींचे काटेकोरपणे अनुपालन करावयाचे होते.

नमुना घेतलेल्या सहा आरओ मधील 66 पैकी 10 बॅटरी पुनर्वापर उद्योगांच्या एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान खालील तक्ता 8 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे अनुपालन न केल्याचे निदर्शनास आले:

तक्ता 8: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
जमिनीवर व कारखान्याच्या परिसरात आम्ल सोडले जाऊ नये.	जमिनीवर आम्ल सांडले होते	4
धोकादायक आणि इतर कचरा (व्यवस्थापन आणि सीमापार हालचाल) नियम 2016 नुसार धोकादायक कचऱ्याची काटेकोरपणे विल्हेवाट लावली पाहिजे.	धोकादायक शिशाचे स्लॅग अवैज्ञानिकरित्या पडलेले आहे.	9

संमती अटी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांची संख्या
सुविधा बंद करण्यासाठी एमपीसीबीची परवानगी घेणे अधिकृत व्यक्तींचे कर्तव्य आहे.	बॅटरी युनिट्स कारखान्यात विखुरलेल्या बॅटरी/घातक कचऱ्यासह एमपीसीबी अधिकाऱ्यांना माहिती नसताना बंद आढळून आल्या,	3

पुढे, लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की 2018-19 ते 2021-22 दरम्यान 56 ते 74 टक्के युनिट्स नियतकालिक विवरण सादर करत नव्हते आणि 86 ते 56 टक्के युनिट्सनी बॅटऱ्यांचा पुनर्वापर केला नव्हता, जे एमपीसीबीद्वारा देखरेखीचा अभाव दर्शवितो.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की बॅटरीचे वार्षिक विवरण सादर न करणाऱ्या भागधारकांना नोटिसा बजावण्यात आल्या होत्या.

3.1.9.5 पायाभूत सुविधा प्रकल्प

एमओईएफ अधिसूचनेनुसार (सप्टेंबर 2006), 20,000 चौरस मीटर किंवा त्याहून अधिक क्षेत्रफळ असलेले सर्व बांधकाम प्रकल्प आणि 50 हेक्टरपेक्षा जास्त/समान क्षेत्रफळ असलेले/किंवा 1,50,000 चौरस मीटरपेक्षा जास्त/समान क्षेत्रफळ असलेल्या टाउनशिप प्रकल्पांना डीईसीसीकडून पर्यावरण मंजूरी (ईसी) घेणे आवश्यक होते. त्याचप्रमाणे, अशा प्रकल्पांना एमपीसीबीकडून संमती आवश्यक असते. संमती/ईसीच्या अटीनुसार, प्रकल्प प्रस्तावकाला एसटीपी, सेंद्रिय कचरा कन्व्हर्टर (ओडब्ल्यूसी) स्थापित करणे आणि पर्यावरण व्यवस्थापन योजनेसाठी (ईएमपी) स्वतंत्र निधी ठेवणे इत्यादी आवश्यक होते.

2017-22 दरम्यान 2,898 पायाभूत सुविधा प्रकल्पांना स्थापना, कार्यचालन आणि नूतनीकरण करण्यासाठी एमपीसीबीने संमती दिल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. खालील तक्ता 9 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे, 12 पैकी नऊ चाचणी-तपासलेल्या पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये अनुपालनाचे उल्लंघन निदर्शनास आले.

तक्ता 9: संमती अटींचे अनुपालन न करणे

संमतीच्या अटी/पर्यावरणीय मंजूरी	अनुपालन न करणे	अनुपालन न करणाऱ्या प्रकल्पांची संख्या
घरगुती सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी पुरेशी क्षमता असलेले सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र बसवणे	कमी क्षमतेच्या एसटीपीची स्थापना करणे/एसटीपी कार्यरत न होणे	6
स्थानिक वन/कृषी विभाग यांच्याशी सल्लामसलत करून सीपीसीबीच्या मार्गदर्शक तत्वांचा विचार करून पुरेशा प्रजातींच्या वनस्पतींसह हरित पट्टा तयार करणे	हरित पट्टा तयार न करणे	9
ओल्या कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी कंपोस्टिंग सुविधा/बायो-डायजेस्टर (बायोगॅस) सोबत सॅड्रिय कचरा डायजेस्टरची स्थापना करणे	ओडब्ल्यूसी स्थापित न होणे/ कार्यरत नसणे/ अपुरे घनकचरा व्यवस्थापन	5
पर्यावरण मंजूरीच्या अटीनुसार पर्यावरण संरक्षण उपायांसाठी अलग निधीची निर्मिती करणे.	ईएमपीसाठी अलग निधी न ठेवणे	8

शासनाने उत्तर दिले (फेब्रुवारी 2025) की 12 पैकी 11 प्रकल्पांनी लेखापरीक्षण निरीक्षणांचे अनुपालन केले आहे आणि एका अनुपालन न करणाऱ्या प्रकल्पावर कायदेशीर कारवाई केल्या जात होती.

3.1.9.6 इतर उद्योग

लेखापरीक्षणाने रसायने, तेल, अन्न प्रक्रिया, रुग्णालये, हॉटेल्स इत्यादी 102 विविध उद्योगांची पडताळणी केली ज्यांना एमओईएफसीसी/ सीपीसीबी/ एमपीसीबीच्या संमती/मार्गदर्शक तत्वांमध्ये नमूद केल्यानुसार मापदंड आणि इतर अटी पाळून त्यांच्या सांडपाण्यावर प्रक्रिया करणे देखील आवश्यक होते.

लेखापरीक्षणामध्ये एमपीसीबी अधिकाऱ्यांसोबत संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान परिशिष्ट 3.1.2 मध्ये दिलेल्या तपशीलाप्रमाणे अनुपालन न केल्याची प्रकरणे जसे की अ-कार्यरत एसटीपी/ईटीपी, प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी सोडणे आणि धोकादायक कचरा अशास्त्रीयरित्या पडून राहणे इत्यादी निदर्शनास आले.

शासनाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की, अनुपालन न करणाऱ्या उद्योगांविरुद्ध कारणे दाखवा नोटीसा बजावण्यात आल्या होत्या.

अशाप्रकारे, हे स्पष्ट आहे की परिच्छेद क्रमांक 3.1.9.1 ते 3.1.9.6 मध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे संमती अटींचे अनुपालन न केल्याने जसे की ईटीपी अकार्यरत/अकार्यक्षम राहणे, सांडपाणी थेट नाल्यात सोडणे इत्यादी कारणांमुळे एमपीसीबी जल प्रदूषण रोखणे, नियंत्रण आणि कमी करणे सुनिश्चित करू शकले नाही.

तसेच, क्षेत्रीय भेटींच्या संख्येत कमतरता असल्याने देखरेखीचा अभाव होता, जो एमपीसीबी कडून अप्रभावी देखरेख दर्शवितो.

3.1.10 सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र

सीपीसीबीने सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (सीईटीपी) ही संकल्पना स्वीकारली (ऑक्टोबर 2005) ज्यामध्ये कार्यचालनाचे प्रमाण किंवा जागेची कमतरता किंवा तांत्रिक मनुष्यबळ यांच्या कमतरतेमुळे प्रत्येक लघु-उद्योगिक युनिटला स्वतंत्र सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र स्थापित करणे आणि चालवणे कठीण होते. सीईटीपीला जारी केलेल्या संमती अटींचे अनुपालन सुनिश्चित करणे एमपीसीबीला आवश्यक होते.

मार्च 2022 पर्यंत, महाराष्ट्रात 7,856 औद्योगिक युनिट्सना सेवा देणारे 26 सीईटीपी होते. सीईटीपीच्या संदर्भात लेखापरीक्षण निरीक्षणांची चर्चा पुढील परिच्छेदांमध्ये केली आहे:

3.1.10.1 सीईटीपीने सोडलेल्या सांडपाण्याच्या परिमाणांची तपासणी

सीपीसीबीने प्रत्येक उद्योगासाठी विशिष्ट मानकांसह विशिष्ट परिमाण निर्धारित केले आहेत जे अशा उद्योगाला जारी केलेल्या संमतीमध्ये अट म्हणून समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाणी सोडताना संबंधित उद्योगाने हे अनुपालन करणे आवश्यक होते. एमपीसीबी परिपत्रकानुसार (डिसेंबर 2012), सीईटीपीच्या निर्गममार्गामधून प्रक्रिया केल्यानंतर सांडपाण्याचे नमुने गोळा केले जात आहेत आणि तपासले जात आहेत म्हणजेच सर्व परिमाण महिन्याच्या पहिल्या व तिसऱ्या सोमवारी आणि सहा परिमाण दुसऱ्या व चौथ्या सोमवारी तपासले जात आहेत.

पाच सीईटीपीच्या लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की सीपीसीबीच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार, त्या सीईटीपीशी जोडलेल्या विविध प्रकारच्या उद्योगांसाठी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याकरिता निर्धारित परिमाण 12 ते 53 च्या श्रेणीत होते. हे सर्व परिमाण एमपीसीबीने तपासणे आवश्यक होते. 2021-22 या कालावधीत एमपीसीबीने त्या सीईटीपीसाठी प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याच्या 70 नमुन्यांच्या चाचणी निकालांचे लेखापरीक्षणाने विश्लेषण केले ज्यामध्ये असे दिसून आले की

वरील परिमाणांच्या तुलनेत, तपासलेल्या परिमाणांची कमाल संख्या **परिशिष्ट 3.1.3** मधील तपशीलानुसार 6 ते 23 च्या श्रेणीत होती. अशा प्रकारे, एमपीसीबीने सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांनुसार सर्व परिमाणांची तपासणी सुनिश्चित केली नाही.

पुढे, 2017-18 ते 2021-22 दरम्यान सहा नमुना घेतलेल्या आरओ अंतर्गत 15 सीईटीपीसाठी एमपीसीबीने चाचणी केलेल्या सांडपाण्याच्या नमुन्यांच्या डेट्याचे लेखापरीक्षणामध्ये विश्लेषण करण्यात आले ज्यामध्ये असे दिसून आले की 12319 नमुन्यांपैकी 5033 नमुने सीईटीपीसाठी निश्चित केलेल्या निर्धारित मानकांचे अनुपालन करत नव्हते.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की नमुने गोळा केल्या जात होते आणि बोर्ड परिपत्रकाच्या आधारे तपासले जात होते.

2021-22 या कालावधीच्या चाचणी निकालात वर नमूद केल्याप्रमाणे सर्व आवश्यक परिमाणांची तपासणी दिसून आली नसल्याने उत्तर मान्य नाही.

सीईटीपीसाठी सीपीसीबी मार्गदर्शक तत्वांनुसार (ऑक्टोबर 2001), सीईटीपीमध्ये निर्धारित मानकांपेक्षा जास्त परिमाणांसह सांडपाणी सोडणाऱ्या उद्योगांवर दंडात्मक शुल्क आकारणे आवश्यक होते. लेखापरीक्षणामध्ये सीईटीपीशी जोडलेल्या 14 उद्योगांच्या चाचणी निकालांचे निरीक्षण केले गेले आणि निदर्शनास आले की उद्योगांनी परिमाणांच्या निर्धारित मानकांपेक्षा जास्त मानकांचे 5 ते 37 श्रेणीत सांडपाणी सोडले. तथापि, आरओने या दोषी उद्योगांवर कोणतीही कारवाई सुरु केली नव्हती.

3.1.10.2 कमी कामगिरी करणाऱ्या सीईटीपीमध्ये नवीन उद्योगांची स्थापना/विस्तार

एनजीटीने आदेश दिले (जुलै 2015) की ज्या भागात संबंधित सीईटीपी सीईटीपीद्वारे सांडपाण्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी विहित केलेल्या निकषांचे अनुपालन करत नाहीत अशा ठिकाणी औद्योगिक युनिट्सचा विस्तार/स्थापना करण्यास परवानगी देऊ नये. सीईटीपी, तळोजा, नवी मुंबई येथील सांडपाण्याच्या नमुन्यांच्या चाचणी अहवालाचे लेखापरीक्षणामध्ये विश्लेषण केले गेले आणि निदर्शनास आले की सीईटीपी आठ वर्षांहून अधिक काळ प्रक्रिया करण्यासाठी विहित केलेल्या बीओडी व सीओडीच्या मानकांचे सातत्याने अनुपालन करत नव्हते. तथापि, आरओ, नवी मुंबईने खालील तपशीलानुसार 2016-20 दरम्यान

एका उद्योगाची स्थापना करण्यासाठी आणि आणखी एका उद्योगाच्या विस्तारासाठी संमती दिली.

- (i) पंचमहल जिल्हा सहकारी दूध उत्पादक संघ (नवीन उद्योग) ला देण्यात आलेल्या स्थापनेच्या संमतीपत्रानुसार, उद्योगातील प्रक्रिया केलेले सांडपाणी समर्पित सांडपाणी विल्हेवाट पाईपलाईनद्वारे विद्यमान सीईटीपीच्या निर्गममार्गावर सोडायचे होते जेणेकरून ते सीईटीपीमधून प्रक्रिया करण्यासाठी जाऊ नये आणि आधीच काम न करणाऱ्या सीईटीपीवर अतिरिक्त भार पडू नये. तथापि, लेखापरीक्षणाला क्षेत्र भेटीदरम्यान निदर्शनास आले (जुलै 2022) की उद्योगातील सांडपाणी प्रक्रिया करण्यासाठी सीईटीपीच्या प्रवेशमार्गामध्ये सोडण्यात येत होते ज्यामुळे संमतीच्या अटीचे उल्लंघन होत होते.
- (ii) त्याचप्रमाणे, आय जी पेट्रोकेमिकल्स लिमिटेडला देण्यात आलेल्या विस्ताराच्या संमतीपत्रानुसार, उद्योगाला सांडपाण्यावर जास्तीत जास्त प्रक्रिया करून पुनर्वापर करावयाचे होते आणि उर्वरित प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सीईटीपीमध्ये टाकावयाची आवश्यकता होती जे एनजीटीच्या आदेशांच्या विरुद्ध होते.

तळोजा येथील सीईटीपी आठ वर्षांहून अधिक काळ अनुपालन करत नसल्याने, उद्योगांना स्थापना किंवा विस्तार करण्यास परवानगी देऊन एनजीटीच्या आदेशांचे उल्लंघन करण्यात आले.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की, उद्योगाला स्थापनेसाठी या अटीवर संमती देण्यात आली होती, की प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सीईटीपीच्या निर्गममार्गावर विशिष्ट पाइपलाइनद्वारे सोडले जाईल.

उत्तर समर्थनीय नाही कारण उद्योगाला स्वतःचे ईटीपी स्थापित करणे आणि सीईटीपीच्या निर्गममार्गावर प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सोडणे आवश्यक होते, तर क्षेत्रीय भेटीदरम्यान उद्योग सीईटीपीमध्ये सांडपाणी सोडत असल्याचे निदर्शनास आले जे देखरेखीतील कमतरता दर्शविते. ईतर उद्योगात विस्तार करण्यासाठी संमती देण्याच्या मुद्द्यावर शासन उत्तर देत नव्हते.

3.1.11 पर्यावरणीय नुकसानभरपाईची वसुली

सर्वोच्च न्यायालयाच्या विविध निकालांमधून⁷ विकसित झालेल्या प्रदूषक देय तत्व अभिप्रेत करते की, प्रदूषणामुळे होणाऱ्या पर्यावरणीय व सामाजिक खर्चासाठी

⁷ भारतीय पर्यावरण-विधी कारवाई परिषद विरुद्ध भारत सरकार (1996), वेल्लोर नागरिक कल्याण मंच विरुद्ध भारत सरकार (1996)

प्रदूषक जबाबदार आहे आणि साफसफाई व त्याचे परिणाम कमी करण्याचा खर्च त्यानेच उचलला पाहिजे.

संमती अटींचे उल्लंघन, ऑनलाइन सतत सांडपाणी देखरेख प्रणाली (ओसीईएमएस) स्थापित न करणे, कृती आराखड्याचे अनुपालन न करणे, पर्यावरणाचे नुकसान करणारे अपघाती/हेतुपुरस्सर विसर्ग करणे इत्यादी विविध कारणांसाठी "प्रदूषक देय तत्व" वर सीपीसीबीने एनजीटीच्या शिफारशीनुसार औद्योगिक युनिट्सवर पर्यावरण नुकसानभरपाई (ईसी) आकारण्यासाठी सूचना जारी केल्या (मार्च 2019). जल अधिनियम, 1974 च्या कलम 43 आणि 44 सह कलम 24, 25 आणि 26 नुसार, प्रदूषण घडवून आणल्याबद्दल कारावास आणि दंड ही शिक्षा आहे.

त्यानुसार, एमपीसीबीने क्षेत्रीय भेटींच्या आधारे 339 कसुरवार उद्योगांची ओळख पटवून 2019-20 मध्ये ₹ 183.25 कोटी रकमेची नुकसानभरपाई वसूल करण्याचे निर्देश जारी केले. तथापि, नोटीस बजावून अडीच वर्षे उलटूनही कसुरवार उद्योगांकडून कोणतीही नुकसानभरपाई वसूल करण्यात आली नाही. कसुरवार उद्योगांना बजावलेल्या नोटीस एमपीसीबीने कोणत्याही कारणाशिवाय मागे घेतल्या आणि पर्यावरण प्रदूषित करूनही ईसी वसुली न करता उद्योगांना सोडून देण्यात आले.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की पर्यावरणीय नुकसानभरपाईसाठी उद्योगांना नोटिसा बजावण्यात आल्या होत्या; तथापि, उद्योगांकडून प्राप्त झालेल्या निवेदनांचा विचार करून नोटिसा मागे घेण्यात आल्या.

लेखापरीक्षणाचे असे मत आहे की पर्यावरणीय नुकसानभरपाई वसूल करण्यासाठी एमपीसीबीने वेळेवर कारवाई करणे आवश्यक आहे आणि नोटिसा मागे घेणे योग्य कारणांसह समर्थित केले पाहिजे.

3.1.12 संमती शुल्क

उद्योगांच्या बाबतीत स्थापनेसाठी संमती, कार्यचालन संमती, संमतीचे नूतनीकरण यासंबंधी संमती शुल्काची गणना करण्यासाठी, ताळेबंदात उघड केलेल्या स्थिर मालमतेचा एकूण ब्लॉक अधिक चालू भांडवली कामाच्या आधारावर एमपीसीबीने मार्गदर्शक तत्वे जारी केले (जानेवारी 2016). ज्या प्रकरणात, ताळेबंद अंतिम झाला नाही, तर स्थापनेसाठी आणि कार्यचालनासाठी संमती अर्ज करताना सनदी लेखापाल (सीए) प्रमाणपत्र, प्रकल्प अहवाल आणि हमीपत्र किंवा स्व-घोषणा विचारात घेतली जाईल. कार्यचालन संमती दिल्यानंतर, एकदा ताळेबंद अंतिम झाल्यानंतर, ताळेबंदात दर्शविलेली भांडवली गुंतवणूक विचारात घेतली जाईल

आणि त्यानुसार संमती शुल्क आकारले जाईल. लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे 2017-22 दरम्यान बहुतेक प्रकरणांमध्ये ताळेबंदाऐवजी सीए प्रमाणपत्रात दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारावर संमती शुल्क आकारण्यात आले.

3.1.12.1 उद्योगांच्या बाबतीत सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे

लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की (जुलै 2022) 2020-22 दरम्यान नूतनीकरणाकरिता संमती मंजूर करण्यासाठी प्राप्त झालेल्या उद्योगांच्या 6,627 अर्जांपैकी, 98.23 टक्के प्रकरणांमध्ये, सीए प्रमाणपत्र/हमीपत्रांच्या आधारे संमती शुल्क आकारण्यात आले आणि केवळ 1.77 टक्के प्रकरणांमध्ये, ताळेबंदाच्या आधारे संमती शुल्क आकारण्यात आले.

उद्योगांच्या ताळेबंदांमध्ये दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारे तीन उद्योगांना जारी केलेल्या चार संमत्या मंजूर करण्यासाठी लेखापरीक्षणात ₹ 373.82 लाखांचे संमती शुल्क निश्चित करण्यात आले, जिथे एमपीसीबीने उद्योगांचे ताळेबंद सादर केले होते. पुढे, लेखापरीक्षणाने अशा प्रकरणांमध्ये सादर केलेल्या सीए प्रमाणपत्रांमध्ये दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारे एमपीसीबीने आकारलेल्या ₹ 343.68 लाखांच्या संमती शुल्काची तुलना गणना केलेल्या संमती शुल्काशी केली. **परिशिष्ट 3.1.4** मधील तपशीलाप्रमाणे, ₹ 30.14 लाखांची कमी वसुली झाली.

म्हणून, एमपीसीबीने ताळेबंद वापरून संमती शुल्काची गणना करण्याच्या तरतुदी लागू केल्या नाहीत ज्यामुळे कमी वसुली झाली.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2023) की एका प्रकरणात, सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे ते आकारले गेले होते, तथापि, उर्वरित प्रकरणांमध्ये कोणतेही उत्तर देण्यात आले नाही. पुढे, सांगितले गेले की एमपीसीबीने ताळेबंदाच्या आधारे संमती शुल्क आकारण्यास सुरुवात केली.

3.1.12.2 पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये सीए प्रमाणपत्राच्या आधारे संमती शुल्क आकारणे

एमपीसीबीने संमती शुल्काची गणना करण्यासाठी जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये (जानेवारी 2016) असे नमूद केले आहे की पायाभूत सुविधा प्रकल्प स्थापन करण्यासाठी संमती देताना, महसूल अधिकाऱ्यांनी जारी केलेल्या सिद्ध

गणक (आरआर)⁸ दरांच्या आधारे भांडवली गुंतवणूकीची गणना करावी. संमती शुल्काच्या गणनेसाठी आरआरच्या आधारे निश्चित केलेले आणि सीएने योग्यरित्या प्रमाणित केलेले प्रकल्पाचे प्रत्यक्ष मूल्य कार्यचालनाला संमती देतांना विचारात घेतले पाहिजे. लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की एमपीसीबी भांडवली गुंतवणूकीची गणना करण्यासाठी आरआर दरांचा विचार करत नव्हते, त्याऐवजी सीए प्रमाणपत्रांच्या आधारे संमती शुल्काची गणना केली गेली.

लेखापरीक्षणाने 13 पायाभूत सुविधा प्रकल्पांमध्ये आरआर दरांच्या आधारे ₹ 11.26 कोटींच्या संमती शुल्काची गणना केली गेली आणि अशा प्रकरणांमध्ये सादर केलेल्या सीए प्रमाणपत्रांमध्ये दर्शविलेल्या भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारे एमपीसीबीने आकारलेल्या ₹ 3.70 कोटींच्या संमती शुल्काशी त्याची तुलना केली. 2018-22 मध्ये **परिशिष्ट 3.1.5** मधील तपशीलाप्रमाणे, ₹ 7.56 कोटींच्या संमती शुल्काची कमी वसुली झाली.

शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की, पर्यावरण मंजूरीमध्ये नमूद केलेल्या भांडवली खर्चाच्या आधारे पायाभूत सुविधा प्रकल्पांकरिता संमती शुल्काची गणना करण्यासाठी सूचना जारी करण्यात आल्या आहेत.

3.1.13 बँक हमी

3.1.13.1 बँक हमीवर अपुरी देखरेख

फेब्रुवारी 2016 मध्ये जारी केलेल्या अंमलबजावणी धोरणानुसार, उद्योगांनी अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी, "प्रदूषक देय तत्व" च्या आधारावर बँक हमी (बीजी) मिळविण्याचे विहित करण्यात आले होते. संबंधित उद्योगाला दिलेल्या निर्धारित वेळेत अनुपालन सुनिश्चित न केल्यास, बीजी जप्त करण्याची कारवाई मंडळ सुरू करेल. पुढे, एमपीसीबीने जारी केलेल्या संमती अटी/निर्देशानुसार, उद्योगांना एमपीसीबी पोर्टलवर बीजी अपलोड करणे आणि 15 दिवसांच्या आत मूळ बीजी सादर करणे आवश्यक होते. अनुपालन न केल्यास उद्योगांकडून प्राप्त केलेले बीजी जप्त केले जाऊ शकतात. खाली चर्चा केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणात असे अनेक उदाहरणे निदर्शनास आली जिथे बीजी व्यवस्थापनासंदर्भात अंमलबजावणी धोरण/संमती अटींचे अनुपालन न केल्याचे दिसून आले:

(i) निदर्शनास आले (सप्टेंबर 2022) की मार्च 2022 पर्यंत, उद्योगांनी एमपीसीबीला सादर केलेल्या 16,722 बीजीपैकी ₹ 272.47 कोटींचे किमतीचे 2,678 बीजी प्रत्यक्ष स्वरूपात प्राप्त झाले नाहीत आणि त्यामुळे तोपर्यंत

⁸ रेडी रेकनर दर म्हणजे विशिष्ट ठिकाणी जमिनीचा किमान दर ज्याच्या आधारावर शासन कोणत्याही मालमत्तेशी संबंधित व्यवहारासाठी नोंदणी फी आणि मुद्रांक शुल्क आकारते.

एमपीसीबीला पडताळता आले नाही. पुढे, 50 बीर्जेच्या बाबतीत, बीजी जारी करण्याच्या तारखेपूर्वीच्या कालबाह्य तारखा दाखवण्यात आल्या.

शासनाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की बीर्जेचे ऑनलाइन मॉड्यूलद्वारे निरीक्षण केले गेले आणि पडताळणी/मुदतवाढ/जप्तीबाबतची कारवाई आरओच्या पातळीवर करण्यात आली.

(ii) उद्योगांनी अनुपालन न केल्याच्या कारणावरून एमपीसीबीने 372 प्रकरणांमध्ये ₹ 9.04 कोटीचे बीजी जप्त करण्याचे निर्देश दिले होते. तथापि, असे निदर्शनास आले की या प्रकरणांमध्ये, एमपीसीबी बीजी जप्त करू शकले नाही कारण संमती देताना उद्योगांकडून ते घेतले गेले नव्हते. अशाप्रकारे, एमपीसीबीने संमती देताना उद्योगांनी विहित केल्याप्रमाणे बीजी सादर केले होता की नाही याची खात्री करण्यासाठी कोणतीही व्यवस्था नव्हती. अनुपालन न केल्यामुळे पुढील पाठपुरावा करण्याची आवश्यकता असल्यामुळे, नंतरच्या काळात बीजी प्राप्त न झाल्याबद्दल एमपीसीबीला माहिती झाली.

यावरून असे दिसून आले की बीजीवर देखरेखीचा अभाव होता ज्यामुळे अनुपालन न झाल्यास बीजी जप्त केल्यावर रक्कम प्राप्त होऊ शकली नाही जे पर्यावरणीय उपाययोजनांसाठी वापरले जाऊ शकले असते.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की 174 उद्योगांनी बीजी सादर केले होते आणि उर्वरित उद्योगांनी अद्याप बीजी सादर केलेला नाही. तसेच, एमपीसीबीने 174 उद्योगांपैकी 12 उद्योगांचे बीजी जप्त केले होते आणि उर्वरित उद्योगांविरुद्ध कारवाई सुरू होती.

(iii) अंमलबजावणी धोरणानुसार (2016) जप्त केलेल्या बीर्जेची रक्कम "पर्यावरण सुधारणा व पर्यावरण अनुपालन निधी" या नावाने वेगळ्या खात्यात जमा केली जाईल. त्या भागात होणाऱ्या प्रदूषणाच्या घटनांबाबत या निधीचा वापर उपायात्मक योजना करणे, सदर क्षेत्राचे सखोल निरीक्षण करणे इत्यादींसाठी केला जाईल.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की 2017-22 या कालावधीत, एमपीसीबीने विविध उद्योगांकडून ₹ 17.98 कोटीच्या बीजी जप्त केल्या होत्या. जप्त केलेल्या बीजी जमा करण्यासाठी स्वतंत्र खाते ठेवण्याऐवजी, एमपीसीबी ही रक्कम नियमित खात्यात जमा करत असल्याचे निदर्शनास आले. जप्त केलेल्या बीर्जेसाठी स्वतंत्र खाते नसल्याने जप्त केलेली रक्कम त्या हेतूसाठी वापरली गेली की नाही हे निश्चित करणे शक्य नव्हते.

शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2025) की जप्त केलेल्या बीजी जमा करण्यासाठी स्वतंत्र बँक खाते उघडण्यात आले आहे.

बाधित क्षेत्रातील उपाययोजनांसाठी वापरावयाच्या जप्त केलेल्या बीजीच्या वापराबद्दल उत्तर समाधानकारक नाही.

3.1.14 निष्कर्ष:

उद्योग, स्थानिक संस्था प्रदूषण कमी करण्यासाठी स्वीकारार्ह पर्यावरणीय मानकांमध्ये काम करतात याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबी, संमती व्यवस्थापनाद्वारे नियामक म्हणून महत्वाची भूमिका बजावते.

स्थापनेसाठी, कार्यचालनासाठी आणि नूतनीकरणासाठी संमती मिळविण्यासाठी वैधानिक तरतुदी असूनही, अनेक उद्योग संमती न घेता कार्यरत होते.

एमपीसीबी मनुष्यबळाच्या मोठ्या कमतरतेसह काम करत होते आणि विहित संमती अटींचे अनुपालन तपासण्यासाठी उद्योगांना भेटी देण्यामध्ये कमतरता असल्याने अपुरी देखरेख झाली.

काही अतिप्रदूषित उद्योगांच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये प्रदूषित सांडपाणी, प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी जलाशयांमध्ये सोडणे, अकार्यरत ईटीपी, ओडब्ल्यूसी, ओसीईएमएसची स्थापना न करणे यासारख्या विहित संमती अटींचे अनुपालन न केल्याची उदाहरणे निदर्शनास आली.

आवश्यकतेनुसार ताळेबंद व आरआर दरांच्या आधारे संमती शुल्क आकारले जात नसल्याने संमती शुल्क कमी आकारले जात होते. अनुपालन न केल्याच्या बाबतीत बँक हमी प्राप्त न करण्याच्या आणि पडताळणी न केल्याच्या तसेच बँक हमी जप्त न केल्याच्या घटना घडल्या.

म्हणूनच, संमती जारी करून आणि संमती अटींच्या पालनाचे निरीक्षण करून जल प्रदूषण रोखण्यात, नियंत्रणात व कमी करण्यात एमपीसीबी मर्यादित भूमिका बजावू शकते. प्रभावीपणे जल प्रदूषण प्रतिबंध, नियंत्रण आणि कमी करण्यासाठी नियुक्त केलेल्या भूमिकेच्या संदर्भात एमपीसीबीला त्याची देखरेख यंत्रणा मजबूत करण्याची आवश्यकता आहे.

शिफारशी:

1. सर्व कार्यरत उद्योगांना संमती व्यवस्थेंतर्गत आणले जाईल याची खात्री करण्यासाठी एमपीसीबीने इतर शासकीय विभागांशी सक्रियपणे समन्वय साधावा.

2. शासनाने विद्यमान मनुष्यबळ संरचनेचा आढावा घ्यावा आणि एमपीसीबीची क्षेत्रातील उपस्थिती मजबूत करण्यासाठी विविध स्तरांवर सर्व मंजूर पदे भरण्यासाठी वेळेवर कारवाई करण्यात यावी.
3. एमपीसीबीने नियमित आणि प्रभावी देखरेखीद्वारे संमती अटीची काटेकोरपणे अंमलबजावणी सुनिश्चित करावी, विशेषतः उच्च प्रदूषक म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या उद्योगांवर लक्ष केंद्रित करण्यात यावे.

जमिनीची उपलब्धता सुनिश्चित न करता कामे हाती घेतल्यामुळे झालेला निष्क्रिय / निष्फळ खर्च

सार्वजनिक बांधकाम नियमावलीच्या परिच्छेद 251 मध्ये असे नमूद केले आहे की जबाबदार स्थापत्य अधिकाऱ्याने योग्यरित्या ताब्यात न घेतलेल्या जमिनीवर कोणतेही काम सुरु करू नये. जेव्हा कामांसाठी निविदा स्वीकारल्या जातात परंतु त्यासाठी आवश्यक असलेली जमीन अद्याप अधिग्रहित करायची असते, तेव्हा कामे सुरु करण्याचे आदेश देण्यापूर्वी संबंधित जिल्हाधिकाऱ्यांकडून जमीन अधिग्रहणासाठी किती वेळ लागेल हे निश्चित केले पाहिजे.

सार्वजनिक बांधकाम विभाग आणि पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभागाने हाती घेतलेल्या समान कामांमध्ये, जमिनीची उपलब्धता सुनिश्चित न करता कार्यादेश देण्यात आले होते, ज्याचा तपशील खाली दिला आहे:

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

3.2 आवश्यक जमीन उपलब्धतेच्या अभावी पुलाचे काम पूर्ण न झाल्यामुळे ₹ 9.64 कोटींचा खर्च निष्क्रिय झाला.

1.01.2014 पासून लागू झालेल्या भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनस्थापन यात उचित नुकसानभरपाई आणि पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा, 2013 च्या कलम 4 मध्ये अशी तरतूद आहे की जेव्हा केव्हा शासन सार्वजनिक कारणासाठी जमीन संपादित करण्याचा विचार करेल तेव्हा, ते संबंधित पंचायत, नगरपालिका किंवा महानगरपालिका, जशी परिस्थिति असेल, प्रभावित क्षेत्रातील गाव पातळीवर किंवा वॉर्ड पातळीवर सल्लामसलत करेल आणि त्यांच्याशी सल्लामसलत करून सामाजिक परिणाम मूल्यांकन (एसआयए) अभ्यास करेल. काम सुरु झाल्यापासून सहा महिन्यांच्या आत अभ्यास पूर्ण करण्याची खात्री शासन करेल.

सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासनाने (जानेवारी 2016) पंचगंगा नदीवरील राजाराम बंधारा प्र.जि.मा.-68 येथे एका मोठ्या पुलाच्या बांधकामासाठी ₹ 17.04 कोटींची प्रशासकीय मान्यता दिली. मुख्य अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम मंडळ (सा.बां. मं.) पुणे यांनी ₹ 14.88 कोटींची तांत्रिक मंजूरी दिली (नोव्हेंबर 2016). या पुलाकडे जाण्यासाठी पोच रस्त्याकरिता आवश्यक असलेली जमीन संपादित करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने (मार्च 2017) ₹ 1.50 कोटींची आणखी एक प्रशासकीय मान्यता दिली. कार्यकारी अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, कोल्हापूर यांनी हे काम एका कंत्राटदाराला⁹ ₹ 14.87 कोटींच्या एकरकमी

⁹ श्री विजय सुदाम पटेल, शिरपूर

किंमतीवर दिले¹⁰ (जानेवारी 2017) (निविदेत काढण्यात आलेला अंदाजे खर्च ₹ 14.88 कोटी होता). हे काम पूर्ण करण्याचा निर्धारित कालावधी 09.01.2019 पर्यंत होता.

कंत्राटदाराने सादर केलेल्या चालू बिलावर मार्च 2021 मध्ये, कार्यकारी अभियंत्याने कंत्राटदाराला ₹ 9.64 कोटी दिले¹¹. तथापि, पुढील अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असलेली जमीन उपलब्ध नसल्याने तेव्हापासून काम थांबले आहे. पुलाकडे जाण्यासाठी आवश्यक असलेली जमीन 0.905 हेक्टर¹² होती. उपविभागीय अधिकारी, करवीर यांनी खाजगी वाटाघाटीद्वारे अधिग्रहित केलेल्या जमिनीचे अंतिम मूल्यांकन केले (मार्च 2021). वडांगे बाजूच्या जमीन मालकांनी खाजगी वाटाघाटीद्वारे निश्चित केलेला दर मान्य केला आणि त्यानुसार, त्यांना ₹ 45.96 लाख प्रदान करण्यात आले. तथापि, कसबा बावडा बाजूच्या जमीन मालकांनी खाजगी वाटाघाटीद्वारे निश्चित केलेल्या दराशी असहमती दर्शविली आणि नुकसानभरपाईचा जास्त दर मागितला. दरम्यान, विभागाने कंत्राटदाराला तिसऱ्यांदा 31 मार्च 2022 पर्यंत मुदतवाढ दिली (डिसेंबर 2021). खालील छायाचित्रे डिसेंबर 2023 पर्यंतची पुलाच्या अपूर्णत्वाची स्थिती दर्शवितात.

प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेल्या अडथळामुक्त जमिनीची स्पष्ट उपलब्धता सुनिश्चित न करता काम देणे हे या तरतुदीचे उल्लंघन होते ज्यामुळे ₹ 9.64 कोटी खर्च होऊनही पुलाचे काम पूर्ण झाले नाही.

मुख्य अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम क्षेत्र, पुणे यांनी सांगितले (जुलै 2023) की सुरुवातीला विभागाकडे जमीन मालकांची संमती होती, परंतु

¹⁰ करार क्र. CE/C/4/2016-17

¹¹ अकरावा चालू लेखा देयक

¹² वडांगे बाजूला 0.4550 हेक्टर आणि कसबा बावडा बाजूला 0.450 हेक्टर

अंमलबजावणीदरम्यान त्यांनी सहकार्य केले नाही व सक्तीची भूसंपादन प्रक्रिया सुरु करण्यात आली आणि आता एसआयए प्रगतीपथावर आहे. आवश्यक जमीन संपादित केल्यानंतर त्याच कंत्राटदारामार्फत प्रकल्प अंतिम केला जाईल. लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की मूल्यांकन एप्रिल 2023 मध्ये हाती घेण्यात आले आहे, म्हणजेच काम पूर्ण होण्याच्या निर्धारित तारखेनंतर (जानेवारी 2019) चार वर्षांहून अधिक काळानंतर, जे अप्रभावी नियोजन दर्शवते. शासनाने सांगितले (ऑगस्ट 2024) की, सार्वजनिक परिवहनाच्या वाहतुकीसाठी तसेच शेतकऱ्यांचा शेतमाल बाजारपेठेत वाहतूक करण्यासाठी पुलाचा वापर केला जाईल. पुलाच्या दोन्ही बाजूंच्या मार्गासाठी भूसंपादनाच्या आवश्यकतेनुसार, पुलाच्या डाव्या बाजूला असलेल्या वडांगे गावाच्या परिसरात भूसंपादन प्रक्रिया पूर्ण झाली आहे आणि यावरील विक्री करार प्रक्रिया देखील पूर्ण झाली आहे. त्यांनी पुढे सांगितले की कसबा बावडाच्या बाजूची आवश्यक असलेली जमीन अद्याप संपादित झालेली नाही. सक्तीच्या भूसंपादनाद्वारे ही प्रक्रिया सुरु आहे. सुरुवातीला उपविभागीय अधिकारी, करवीर विभाग, कोल्हापूर यांनी ₹ 35 लाखांची मागणी केली (डिसेंबर 2024), जी त्यांना प्राप्त झाली (फेब्रुवारी 2025). तथापि, नवीन दर लक्षात घेता ₹ 25 लाखांची अतिरिक्त मागणी करण्यात आली (फेब्रुवारी 2025), ज्याकरिता प्रदान करण्यात आले (मे 2025).

उत्तर मान्य नाही कारण सार्वजनिक बांधकाम नियमावलीत असे नमूद केले आहे की अशा जमिनीवर काम सुरु करू नये ज्या जमिनीचा योग्यरित्या ताबा दिला गेला नाही. अशाप्रकारे, तरतुदींचे अनुपालन न केल्याने, ₹ 9.64 कोटी इतक्या शासकीय रकमेची अवरुद्धता झाली.

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

3.3 अटल पुनरुज्जीवन आणि नागरी परिवर्तन अभियानांतर्गत बीड शहरासाठी भूमिगत सांडपाणी योजनेच्या बांधकामावर ₹ 17.80 कोटींचा निष्फळ खर्च

केंद्र सरकार पुरस्कृत अमृत (पुनरुज्जीवन व नगर पुनरुत्थानाकरिता अटल अभियान) अभियान 2015-16 पासून राज्यात राबविण्यात येत आहे. या मोहिमेअंतर्गत, अभियान शहरांमध्ये पाणीपुरवठा, सांडपाणी विल्हेवाट, पावसाच्या पाण्याचा निचरा, शहरी वाहतूक आणि हरित क्षेत्र विकास इत्यादी पायाभूत सुविधांची निर्मिती केली जाईल. त्यानुसार, या मोहिमेअंतर्गत, केंद्र सरकारने 2017-18 वित्तीय वर्षात राज्याच्या ₹ 3280 कोटींच्या योजनेला मान्यता दिली होती आणि बीड शहराच्या सांडपाणी प्रकल्पाचा समावेश सदर योजनेत करण्यात आला होता.

योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वे 2015 नुसार, जमीन उपलब्ध नसलेल्या कोणत्याही प्रकल्पांचा समावेश केला जाऊ नये आणि जर सर्व विभागांकडून सर्व मंजुर्या प्राप्त झाल्या नसतील तर प्रकल्पासाठी कोणताही कार्यादेश त्यावेळेपर्यंत जारी करू नये.

मुख्याधिकारी (सीओ), नगर परिषद (न.प.), बीड यांनी बीड शहरासाठी 'भूमिगत गटार योजनेचा' प्रकल्प एएमआरयूटी (अमृत) योजनेत समाविष्ट करण्यासाठी प्रस्ताव सादर केला (28 डिसेंबर 2017). या प्रकल्पात संकलन प्रणाली, ट्रंक मेन, वेट वेल्स, अप्रोच ब्रिज, ऍप्रोच बण्ड्स, राईझिंग मेन्स, मलप्रणाली प्रक्रिया केंद्र (एसटीपी) व नाला बंधारा इत्यादी कामांचा समावेश होता.

या प्रकल्पाला भारत सरकार, महाराष्ट्र शासन आणि न.प. बीड द्वारे अनुक्रमे 50:25:25 च्या प्रमाणात निधी दिला जाईल.

मुख्य अभियंता (मु.अ.), महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (म.जी.प्रा.), छत्रपती संभाजीनगर (औरंगाबाद) यांनी ₹ 165.80 कोटींची तांत्रिक मंजूरी (तां. मं.) दिली (01 जानेवारी 2018). मुख्याधिकारी न.प.बीड यांच्या प्रस्तावावर आणि मु. अ., म.जी.प्रा. यांच्या तांत्रिक मंजूरीवर, अमृत अंतर्गत बीड शहरासाठी 'भुयारी गटार योजनेच्या' कामासाठी नगर विकास विभाग (यूडीडी), महाराष्ट्र शासनाद्वारे ₹ 165.80 कोटींची प्रशासकीय मान्यता (प्र.मा.) दिली (15 जानेवारी 2018). प्र. मा.नुसार, प्रकल्पासाठी म.जी.प्रा.ला अंमलबजावणी यंत्रणा (अं.यं) म्हणून नियुक्त करण्यात आले. प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीसाठी, मु.अ., न.प. बीड आणि कार्यकारी अभियंता (का.अ.), म.जी.प्रा., बीड यांच्यात करार करण्यात आला

(नोव्हेंबर 2018). या करारानुसार, प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेली जमीन न.प., बीड यांनी उपलब्ध करून द्यायची होती.

प्रकल्पांतर्गत काम का.अ., म.जी.प्रा. बीड (जुलै 2018) द्वारे मेसर्स इंद्रायणी कन्स्ट्रक्शन-केआयपीएल (जेव्ही), औरंगाबाद (कंत्राटदार) यांना ₹ 149.47 कोटींच्या निविदा किंमतीवर दिले, जे निविदा काढलेल्या ₹ 154.94 कोटींच्या अंदाजीत किंमतीपेक्षा 3.53 टक्क्याने कमी होते आणि 7 फेब्रुवारी 2019 ला काम सुरु झाले . पूर्ण करण्याचा निर्धारित कालावधी 24 महिने (जुलै 2020 पर्यंत) होता. तथापि, बीड महापालिकेला कंत्राटदारास आवश्यक असलेली जमीन उपलब्ध करून देता आली नाही ज्यामुळे काम रखडले. या कारणास्तव, कंत्राटदाराने काम पूर्ण करण्यासाठी वेळ वाढवून देण्याची किंवा त्या तारखेपर्यंत केलेल्या कामासाठी अंतिम प्रदान देण्याची विभागाला विनंती केली (ऑगस्ट 2021). त्यानुसार, विभागाने 18 जुलै 2022 पर्यंतची मुदत वाढवली. का.अ., म.जी.प्रा., बीड यांनी 13 व्या चालू लेखा (आरए) बिलापर्यंतच्या कामांसाठी कंत्राटदाराला ₹ 17.80 कोटींचे प्रदान केले (सप्टेंबर 2022).

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की:

- कामाच्या व्याप्तीनुसार, कंत्राटदाराला संकलन प्रणाली झोन-1, ट्रंक मेन, वेट वेल, अप्रोच ब्रिज, अप्रोच बंधारा, सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र (एसटीपी), नाला बंधारा, ट्रायल रन इत्यादी 13 घटकांची अंमलबजावणी करायची होती. आवश्यक जमीन बीड महानगरपालिकेने उपलब्ध करून दिली नसल्यामुळे, त्यापैकी, कंत्राटदाराने केवळ दोन घटक (संकलन प्रणाली झोन-१ आणि ट्रंक मेन) स्वीकारण्यात आलेल्या ₹ 149.47 कोटी निविदा किंमतीपैकी, ₹ 17.80 कोटी खर्च करून अंशतः पूर्ण केले, जे 13 व्या आरए बिलापर्यंत फक्त 11.91 टक्के आहे.
- आवश्यक जमिनीच्या अभावी कामे अपूर्ण राहिल्याने, मु.अ., म.जी.प्रा. ने (जुलै 2022) सदस्य सचिव (स.स.), म.जी.प्रा., महाराष्ट्र राज्य यांच्याशी झालेल्या बैठकीत सूचित केले की, योजनेअंतर्गत कामांची अंमलबजावणी थांबविण्यात आली आणि जमीन उपलब्ध होण्याची शक्यताही फारच दूर होती. सदस्य सचिव, म.जी.प्रा. ने मु.अ ला प्रकल्प 'जसे आहे तसे' आधारवर बंद करण्याचा प्रस्ताव राज्यस्तरीय तांत्रिक समिती (एसएलटीसी) कडे सादर करण्याचे निर्देश दिले.
- त्यामुळे मु.अ., म.जी.प्रा.ने करार रद्द करण्याचा आणि 'जसे आहे तसे' तत्वावर काम बंद करण्याचा प्रस्ताव मांडला (ऑगस्ट 2022). मु.अ.ने असे सांगितले की जरी न.प., बीडने पर्यायी जमीन उपलब्ध करून दिली, तरी नवीन संरेखन आणि विद्यमान खर्चासाठी म.जी.प्रा.ला काम पूर्ण करण्यासाठी नवीन मंजूरी व स्वतंत्र प्रस्ताव सादर करणे आवश्यक असेल.

त्यानुसार, मुख्य सचिव, शहरी विकास विभाग (यूडीडी), महाराष्ट्र शासनाच्या (सप्टेंबर 2023) आदेशानुसार, का.अ. म.जी.प्रा. बीड ने 14 वे आणि अंतिम देयक तयार केले (ऑक्टोबर 2023) आणि मु.अ.ने केंद्रीय नियोजन, संरचना आणि देखरेख कक्षाकडे (सीपीडीएम) काम मुदतपूर्व बंद करण्याचा प्रस्ताव सादर केला (डिसेंबर 2023), सीपीडीएमने अद्याप अंतिम निर्णय घेतलेला नाही.

अशाप्रकारे, का.अ., म.जी.प्रा., बीड कडे आवश्यक जमीन ताब्यात नसतांना कार्यादेश जारी करणे आणि काम सुरु करणे यामुळे प्रकल्पातील प्रमुख घटकांची उदा. एसटीपी, वेट वेल, राईझिंग मेन ईत्यादींची अंमलबजावणी होऊ शकली नाही आणि कामे अपूर्ण अवस्थेत थांबले. अर्धवट कामांच्या अंमलबजावणीमुळे कोणताही उद्देश साध्य झाला नाही आणि त्यावर झालेला ₹ 17.80 कोटीचा संपूर्ण खर्च निष्फळ ठरला.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर मु.अ., म.जी.प्रा., छत्रपती संभाजीनगर (औरंगाबाद) यांनी वस्तुस्थिती मान्य केली आणि सांगितले (जून 2024) की:

- जिरेवाडी गावात आवश्यक जमीन बीड नगर परिषदेच्या ताब्यात होती याची पुष्टी केल्यानंतर कार्यादेश जारी करण्यात आले जी जमीन महसूल विभागाच्या नोंदीनुसार न.प. बीडचे 'इतर अधिकार' दर्शवणारी महसूल जमीन होती (गायरान) आणि कचरा डम्पिंग ग्राउंड म्हणून वापरली जात होती.
- एसटीपीसाठी उपलब्ध करण्याकरिता न.प. बीडने डम्पिंग ग्राउंडचा कचरा साफ केला होता, मात्र स्थानिकांनी डम्पिंग ग्राउंडवर अतिक्रमण केले. तसेच, न.प., बीड ला महसूल विभागाकडून 'ना हरकत प्रमाणपत्र' (एनओसी) प्राप्त होऊ शकले नाही, त्यामुळे ते स्थानिक ग्रामस्थांनी केलेले अतिक्रमण हटवू शकले नाहीत.
- संकलन प्रणाली बीडच्या 2050 पर्यंतच्या अंतिम लोकसंख्येसाठी तयार करण्यात आली होती आणि प्रणालीचे संरचनात्मक आयुष्य किमान 50 वर्षे आहे.त्यामुळे या योजनेतर्गत केलेल्या संकलन प्रणालीच्या कामाचा उपयोग उर्वरित कामाकरिता करून घेता येऊ शकते.

मु.अ. चे उत्तर मान्य नाही कारण हे काम अमृत मार्गदर्शक तत्वे 2015 चे आणि एमपीडब्ल्यू नियमावलीच्या परिच्छेद 251 च्या तरतुदीचे स्पष्ट उल्लंघन करून करण्यात आले होते, कारण प्रकल्पासाठी कार्यादेश सर्व संबंधित विभागांच्या मंजूरीशिवाय आणि न.प., बीड द्वारा कामाच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक जमिनीचा ताबा न घेता जारी करण्यात आला होता. न.प. बीड सोबत करार करण्यापूर्वीच (नोव्हेंबर 2018) कार्यादेश जारी करण्यात आला (जुलै 2018) ज्यानुसार प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेली जमीन न.प., बीड यांनी उपलब्ध

करून द्यायची होती. पुढे, जिरेवाडी गावात एसटीपीसाठी 2.53 हेक्टर जमीन आवश्यक होती आणि न.प., बीड यांच्या ताब्यात असलेली जमीन केवळ 1.61 हेक्टर होती जी पुरेशी नव्हती.

जमिनीच्या अनुपलब्धतेमुळे कामाचे प्रमुख घटक कार्यान्वित होऊ शकले नाहीत व शेवटी ते थांबले आणि परिणामी ₹ 17.80 कोटी खर्च होऊन काम अपूर्ण राहिले. पुढे, ₹ 165.80 कोटींचा प्रकल्प पूर्ण न केल्यामुळे बीड शहरातील नागरिकांना अपेक्षित सुविधा पुरवण्यात विलंब तर झालाच आणि ₹ 17.80 कोटींचा खर्चही निष्फळ झाला कारण कार्यान्वित केलेल्या कामाच्या वापराच्या कोणत्याही योजनेशिवाय काम मुदतपूर्व बंद करण्यात आले आहे.

प्रकरण शासनाकडे पाठविण्यात आले आहे (फेब्रुवारी 2025), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे.

दत्तप्रसाद शिरसाट

(दत्तप्रसाद शिरसाट)

महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II),

महाराष्ट्र

नागपूर

दिनांक: 23 दिसम्बर 2025

प्रतिहस्ताक्षरित

संजय

(के. संजय मूर्ती)

नवी दिल्ली

दिनांक: 30 दिसम्बर 2025

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक